

UUTTA TUTKIMUSTA

”Puhdasta” suomalaista kirkkoarkkitehtuuria luomassa

Hanna Kemppi, *Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys 2016, 361 s.

Käsittelin Helsingin yliopistosta valmistuneessa taidehistorian alan väitöskirjassani Suomen ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin muotokielen muokkaamista vuosina 1918–1939 kohti niin kutsuttua kansallista asua. Luin arkkitehtuuriin liittyneitä keskusteluja ja toimia osana monitasoista kehityskulkua, jossa Suomen ortodoksinen kirkko pyrittiin irrottamaan Venäjältä ja rakentamaan suomalaiskansalliseksi. Kansallistamistyötä on tarkasteltu kirkkohistoriallisesta näkökulmasta useissa tutkimuksissa, mutta taidehistorialliset näkökulmat ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

Tutkimuskysymyksenäni oli selvittää ensinnäkin, muokattiinko autonomian ajalta periytyneiden kirkkojen muotokieltä, ja jos muokattiin, mistä syistä ja millä tavoin. Toiseksi selvitin, millaisia olivat uusien pyhäkköjen suunnitelmat ja toteutukset. Laajemmin tutkimukseni liikkui taiteen poliittisissa ja (kansallisen) identiteetin kysymyksissä, jotka paljossa kietoutuvat kansallisuusaatteeseen: millä tavalla suomalaisuus – ja mikä suomalaisuus – rakennettiin ortodoksisen kirkkotaitteeseen? Tavoitteenani oli sekä Suomen vuosien 1918–1939 ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin kansallistamisilmiön monipuolinen ymmärtäminen humanistisen tutkimuksen hermeneuttisen perinteen mukaisesti että uuden empiirisen tiedon tuottaminen niistä rakennuksista, jotka ilmiön piiriin voidaan sisällyttää.

Sotienvälisen ajan Suomen ortodoksisen kirkon, silloiselta nimeltään Suomen kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan, monitasoiset kansallistamistoimet ovat kiteytettävissä pyrkimykseksi häivyttää miellelyhtymät ortodoksisuuden ja venäläisyyden väliltä. Lähdin tutkimuksessani liikkeelle ajatuksesta, että ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin muokkaaminen suomalaiskansalliseen suuntaan alkoi yhteiskunnallisessa ja poliittisessa, ihmisten

elämää ja ajattelua voimakkaasti muuttaneessa ja laajassa, valtiorajat ylittäneessä murroksessa, joka myös muutti Suomen yhteiskunnan voimasuhteet ja maan ulko- ja sisäpoliittisen kartan. Keskeisinä pisteinä vaikuttivat ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous, Suomen itsenäistyminen ja sisällissota. Tämä murros muodosti tutkimukselleni sen kontekstin, jossa yhtäältä ortodoksisten kirkkojen lakkauttaminen, purkaminen ja tätä kautta maisemasta pois pyyhkiminen tuli mahdolliseksi, ja toisaalta kirkkokunnan suomalaismielisten pyrkimys luoda uutta ”kansallista” kirkollista taidetta vahvistui. Venäläisyyden riisuminen, *damnatio memoriae* -tyyppinen vanhan vallan merkkien tai sellaisiksi tulkittujen monumenttien kaataminen, ei tietenkään rajoitu vain Suomeen tai sotienväliseen aikaan, vaan sitä on tapahtunut sekä Euroopassa että muualla jatkuvasti, yhtenä tunnetuimmista esimerkeistä 1990-luvun alun Leninin ja muiden keskeisten sosialismin ideologioiden patsaiden poistamiset suurelta osin entisen Neuvostoliiton ja sen etupiirissä olleiden valtioiden alueilta.

Kun aiemmassa tutkimuksessa on puhuttu Suomen ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin kansallistamisesta, on viitattu niihin suhteellisen vähän tunnettuihin kyläkappeleihin ja kirkkoihin, jotka rakennettiin 1930-luvulla Suomen kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan alaisuuteen perustetun, niin kutsutun ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitean ohjauksessa ja valvonnassa. Komitea perustettiin Sortavalassa vuoden 1925 kirkolliskokouksessa suistamolaisen kirjailijan Iivo Härkösen (1882–1941) aloitteesta. Hänen ohellaan siihen valittiin teologeja: kirkon suomalaismielisen johdon keskeiset henkilöt arkipiispa Herman Aav (1878–1961) ja rovasti Sergei Solntsev (1867–1933), sekä pastori Mikael Michailov (1886–1956). Sihteerinä toimi kirkollishallituksen sihteeri. Vaikka komitea lakkautettiin vuonna 1935, sen tehtävät siirrettiin kirkollishallitukselle, jonka jäsenistä usea olikin kuulunut komiteaan.

Tutkimukseni hypoteesina oli ajatus siitä, että sotienvälisenä aikana tapahtunut ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin venäläisten piirteiden karsiminen oli yksi laaja kansallistamisilmiö, joka sisälsi kansallistuttamiskomitean toimien ohella muitakin pyhäkköihin ja niiden ulkoasuun vaikuttaneita ratkaisuja. Tutkimukseni kontekstissa kansallistamisen kolme tärkeää muotoa olivat materiaallinen takavarikoiminen, Venäjän vallan ajan merkkien purku eli derussifikaatio sekä pyrkimys mukauttaa ortodoksisen kirkkotaitteen muotokieli suomalaiskansalliseksi. Takavarikoinnilla tarkoitin vuoden 1918 sisällissodan aikana annetun takavarikointiasetuksen nojalla Suomen val-

tion Venäjän valtion omaisuutena haltuunsa ottamia ortodoksisia kirkkoja ja niihin kohdistettuja toimia. Tarkasteluni kohteiksi nousivat toteutuneiden ratkaisujen ohella myös suunnitelmat, joita ei ilmiötä tutkittaessa ja kokonaisuutta ymmärtämään pyrittäessä ole syytä rajata pois. Pysin tutkimuksessani osoittamaan, ettei ortodoksisten kirkkojen takavarikointi ollut suoraviivainen ja yksimielinen toimenpide. Toisaalta tutkimukseni kuluessa myös kansallistuttamiskomitean toiminta ja kansallistamisesta käydyt keskustelut mahdollisine kriittisine vastaäänineen näyttäytyivät aiemmin tiedettyä monitasoisempina.

Kansallista kirkkopoliittikkaa käsiteltäessä tarkasteltaviksi nousivat sekä yksilöllisen että kollektiivisen identiteetin rakennusaineet, esimerkiksi muistamiset ja unohtamiset. Samalla oli tarkasteltava niitä keinoja, joita käytäten yhteiskunta ja siinä vallitsevat arkkitehtuuritraditiot koettivat kiinnittyä aikansa moderniin muotokieleen. Tämä kokonaisuus piti sisällään joukon paljon käytettyjä ja tutkimukseni kannalta keskeisiä mutta silti hankalia käsitteitä kuten nationalismi, identiteetti, traditio ja moderni.

Sisällytin tutkimukseeni lisäksi laajan liiteosion, jossa kartoitin arkistolähteistä ja kirjallisuudesta yhtäältä takavarikoinnin ja sulkemisen kohteiksi joutuneita kymmeniä pyhäkköjä ja toisaalta kokosin tiedot sotienvälisenä aikana pystytetyistä uudesta pyhäkkörakennuskannasta. Liitteet sisältävät runsaasti asiantietoa, mutta ennen kaikkea ne pyrkivät havainnollistamaan tutkimusaineistoani. Vaikka yksittäisten pyhäkköjen rakennushistorian selvittely ei ollutkaan tutkimuskysymyksenäni, ei kirjallisuudesta ollut löydettävissä sellaista kattavaa ortodoksisen kirkkorakennuskannan käsittelyä, johon olisin tutkimuksessani voinut nojautua.

Arkistolähteisiin perustuva taidehistoriallinen tutkimus

Autonomian ajalla ja jo aiemminkin rakennetut seurakuntakirkot, kyläkappelit ja luostarit muodostivat edelleen sotienvälisenä aikana ortodoksista väestöä palvelleeseen pyhäkkökannan, joten ei ollut tarvetta suurisuuntaiseen rakentamiseen. Kun toisaalta sotienvälisenä aikana pystytetyt kirkot ja kyläkappelit suurimmalta osaltaan tuhoutuivat talvi- ja jatkosodan aikana, ei itse rakennusten empiirinen tutkimus useimmissa tapauksissa ole mahdollista. Tämä saattaa olla yksi syy siihen, että niiden usein koruttoman ulkoasun

takana olevaa kertomusta on aiemmassa tutkimuksessa pohdittu vain vähän.

Perinteisesti Suomen taidehistorian alalla (pääasiassa katolisen ajan ja luterilaisia) kirkkoja on tutkittu selvittämällä rakennushistoriaan, ajoitukseen, suunnittelijoihin ja toteuttajiin liittyviä kysymyksiä. Kronologinen lähestymistapa, arkkitehdin työn tarkastelu ja rakennuksen kontekstualisointi tyyli- ja kulttuurihistoriaan ovat yleisiä **näkökulmia**. **Rakensinkin oman tutkimukseni** pitkälti näistä lähtökohdista, pyrkimättä korostamaan ortodoksisen vähemmistökulttuurin ”erityispiirteitä”. Sen sijaan pyrin tekemään **ymmärrettäväksi kansallistamisilmiötä** ja näkemään sen mahdolliset kytkökset ja laajemmat yhteydet sekä suomalaisen yhteiskunnan pyrkimykseen että aikakauden taidekeskusteluihin ja aatevirtauksiin.

Väitöskirjani on luonteeltaan ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin historiaa empiiristen aineistojen ja historiatieteiden metodien avulla tarkasteleva perustutkimus, jonka argumentaatio perustuu laajaan, pääasiassa venäjän- ja suomenkieliseen asiakirja- ja kuvamateriaaliin – esimerkiksi kirjeisiin, pöytäkirjoihin ja kuviin. **Tätä materiaalia luin rinnakkain ja ristiin aikalaiskirjallisuuden ja lehtikirjoitusten sekä tutkimuskirjallisuuden kanssa**. Monet tutkimukseni toimijoista olivat melko aktiivisia kirjoittajia, jotka ottivat kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin ja tekivät näin keskustelujen seuraamisen tutkijalle mahdolliseksi. Silti keskeisenä vaikeutena oli löytää tutkimuskysymysten selvittämiseen tarvittava empiirinen aineisto, sillä paitsi rakennuskantaa, myös arkistomateriaalia, etenkin Karjalan seurakuntien ja kirkollishallituksen aineistoa, on sotien seurauksena tuhoutunut, fragmentoitunut ja joutunut epäjärjestykseen. Toisaalta myös esimerkiksi valtion ja kuntien viranomaiset ovat luonnollisesti käsitelleet ortodoksisen kirkon ja sen pyhäkköjen rakentamisen kysymyksiä, joten empiirisessä tutkimustyössä ei yksinomaan olla ortodoksisen kirkon omien aineistojen varassa.

Taidehistorialliselle tutkimukselle ominaiseen tapaan kuvat, esimerkiksi rakennuspiirustukset ja (lähinnä mustavalkoiset) valokuvat, toimivat asiakirja-aineistojen rinnalla tärkeänä lähdeaineistona ja tutkimukseni argumentaation välineinä. Tutkimusprosessin kuluessa ne mahdollistivat tärkeitä oivalluksia. Kuvista oli löydettävissä suunnittelua ja rakennusten muotokieltä koskevaa konkreettista informaatiota, joka kirjallisissa lähteissä on joko jäänyt kertomatta tai on ilmaistu epämääräisesti. Erityisesti valokuviiin sisältyi kuitenkin oma, erityistä huolellisuutta ja kriittisyyttä vaatinut problematiikkansa. Ylipäättään sotienvälisenä aikana rakennetuista ortodoksisista pyhäköistä on olemassa suhteellisen vähän valokuva-aineistoa, ja ku-

vien kontekstitiedot, kuten ajoitus ja yllättävän usein myös kuvauspaikka, saattavat olla epämääräisiä tai tuntemattomia. Kuten tutkimukseni lopussa totesin, ymmärrän hyvin ne monisyiset esteet, joita niin ortodoksisia sotilas-kirkkoja kuin sotienvälisenä aikana pystytettyä kirkkorakennuskantaakin koskevia arkistodokumentteja lähestyneet aiemmat tutkijat ovat kohdanneet.

Arkistoaineistoihin liittyi yksi työskentelyni kannalta olennainen empiirinen kysymys, joka aiemmin ratkaisemattomana on estänyt muodostamasta hyvää käsitystä siitä, millä tavalla **kansallistuttamiskomitea pyrki ratkaise-**maan kysymystä ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin ”karjalaisuomalaisesta” muotokielestä. Kirkollishallituksen pöytäkirjoissa esiintyvän maininnan perusteella on tiedetty, että komitea käytti kirkkoarkkitehtuurin asiantuntijana sangen tuntemattomaksi arkkitehtinimeksi jäänyttä Veikko Kyanderia (1885–1971), joka laati vuonna 1930 komitean tilauksesta sarjan luonnospii-rustuksia uusien kyläkappeliin ja kirkkojen malleiksi. Käsitystä luonnospii-rustussarjan laajuudesta ja sisällöstä ei kuitenkaan ole aiemmin ollut, sillä itse luonnospii-rustuksia ei ole tutkittu. Niitä ei ole löydetty arkistoista ja niiden kohtalo on jäänyt selvittämättä. Onnistuin tutkimukseni kuluessa löytämään yksityiskokoelmasta tämän **runsaasta 20 luonnoksesta koostuvan, yllättävän-**kin laajan luonnossarjan. Myös sen sisältö on yllättävä, sillä piirustukset osoit-tavat Kyanderin pyrkineen synteesiin menneen ja nykyisen, kansanomaisen suomalaisen hirsirakennustradition ja aikalaismodernin muotokielen välillä.

Puhdistettua ja karjalaisuomalaista

Sisällissodan loppuvaiheissa Suomen valtion haltuunottama kiinteä ja irtain omaisuus oli kokonaisuutena katsoen arvokas ja laaja maa-alueiden, erityyppipisten rakennusten ja hyvin monenlaisen irtaimiston muodostama joukko, jonka keskeiset kohteet olivat sotilaallisia. Ortodoksiset (sotilas)kirkot irtaimistoinen muodostivat vain murto-osan takavarikoidusta omaisuudesta. Joissain tapauksissa – ehkä tunnetuimpina ja jo runsaasti aikalaiskeskusteluakin herättäneinä esimerkkeinä Viaporin katedraali ja Hämeenlinnan sotilaskirkko – entiset ortodoksiset kirkkorakennukset kokivat uusiin käyttö-tarkoituksiin otettaessa sentasoisen muodonmuutoksen, että käytännössä maisemasta hävitettiin kokonaan niiden venäläisenä pidetty jälki, jota kutsuttiin ”rumentavaksi”.

Nostin tutkimuksessani esiin, että valtion takavarikoimien rakennusten

joukossa oli myös Suomen silloiseen kreikkalaisvenäläiseen hiippakuntaan kuuluneita seurakuntakirkkoja, jotka pian todettiin yksityisomaisuudeksi ja niiden osalta takavarikko peruttiin. Vaikka eri puolille Suomea venäläisiin varuskuntiin pystytetyt sotilaskirkot eivät olleet kuuluneet hiippakuntahallinnon alaisuuteen, kirkolliset viranomaiset eivät suhtautuneet niiden takavarikkointiin itsestäänselvyytenä, vaan he pyrkivät saamaan niistä osan seurakuntien käyttöön. Keskustelu aiheesta kuitenkin tyrehtyi kirkkokunnan perusasetuksen myötä, sillä siinä sotilaskirkot rajattiin kirkkokunnan ulottumattomiin, vaikkakin kirkollishallitus pyrki palaamaan kysymykseen vielä 1930-luvun lopulla.

Aikalaiskeskustelut osoittivat sen olennaisen seikan, että Suomessa oli vaikeaksi koettua kulttuuriperintöä, joka nähtiin vääränlaisena, unohtettavana ja vieraana. Siihen kohdistunut muokkaustyö on tulkittavissa osaksi laajempaa sisällissodan jälkeistä nuoren kansallisvaltion keskustelua ja toimintaa, jossa pyrittiin rakentamaan yhtenäistä suomalaista yhteiskuntaa ja kulttuuria. Siinä erilaisuudelle ja erilaisten vähemmistöjen, kuten myös kirkkokunnan oman venäläisen vähemmistön, näkyvyydelle oli vain vähän tilaa.

Kirkkoarkkitehtuurin kansallisen muotokielen etsiminen ei tietenkään ollut tutkimukseni toimijoiden kehittämä uusi ajatus. Lähtökohtana voidaan pitää 1700-luvulla syntynyttä ja 1800-luvulla jatkunutta eurooppalaista kiinnostusta keskiaikaiseen perinteeseen samoin kuin esimerkiksi Saksan arkkitehtuurissa ilmennyttä gotiikan ihailua ja uudelleenkäyttöä. Näillä haluttiin ilmentää kunkin maan kansallisia piirteitä sen sijaan, että pitäydyttäisiin klassistisessa traditiossa. Konkreettisemmin kansallistuttamiskomitean perustamisen taustalla vaikutti Iivo Härkösen ja muiden kirkkokunnan suomalaismielisten toimijoiden huolenaihe: millainen vaikutelma kirkkokunnasta syntyi ulospäin? Papiston pukeutuminen ja muu habitus, kirkkojen esineistö, tapakulttuuri, etu- ja sukunimet sekä etenkin Suomen ortodoksinen kirkkoarkkitehtuuri edustivat kaikki Härkösen käsityksen mukaan ”epäkansallista, epäeurooppalaista ja itämaista”. Komitean tavoitteena oli luoda tämän tilalle ”karjalaissuomalainen” muotokieli.

Karjalaan, ja erityisesti rajapitäjiin kuten Suojärvelle, pystytettiin valtaosa 1930-luvulla rakennetuista uusista kirkoista ja kyläkappeleista. Karjala oli tärkeä kansallistamistyön konteksti luonnollisesti siksi, että se oli ortodoksisen väestön pääasiallinen asuinalue, mutta kiinnitin tutkimuksessani huomiota myös tärkeään historiantulkintaan: diskurssiin, jossa Karjala nähtiin läntisen kulttuurin etuvartiona barbaarista itää vastaan. Rajaseudun kiinnit-

täminen suomalaisuuteen oli tärkeää, ja maisemassa erottuvat rakennukset olivat vahvoja mielikuvien luoja.

Osoitin tutkimuksessani, että valtion osuus uuden muotokielen luomisessa oli aiemmin tiedettyä merkittävämpi. Ensinnäkin käytännössä ”karjalaisuusomalaisten” pyhäkköjen rakennuspiirustusten tarve syntyi Suomen valtionhallinnon luomasta paineesta. Vähävarainen kirkkokunta oli riippuvainen valtion tuesta, ja valtio lupasikin myydä rakennushirsiä edullisesti, mikäli rakennettaviksi suunnitellut uudet pyhäköt edustaisivat suomalaista tyyliä. Toiseksi opetusministeriön ja rakentamista säädelleen yleisten rakennusten ylihallituksen kontrolli lisääntyi, kun aiemmasta käytännöstä poiketen alettiin vaatia, että ministeriössä oli hyväksyttävä kirkkojen rakennuspiirustusten ohella myös vaatimattomien kyläkappeliin piirustukset. Kun Veikko Kyanderilta tilattu luonnossarja ei menestynyt seurakunnissa, useat uusista rukoushuoneista perustuivat rakennusmestari Johannes Brocken (1900–1961) laatimiin piirustuksiin, joita oli olennaisesti korjailtu yleisten rakennusten ylihallituksessa. Näin syntyivät tyyppi- ja yksinkertaista, suorakaiteen muotoista ja päätytornillista rukoushuonetta varten. Sen pelkistetty yleisilme toi ortodoksisen pyhäkön sijaan pikemminkin mieleen maaseudun luterilaiset pikkukirkot.

Vaikka kansallistuttamiskomitea puhui ”karjalaisuusomalaista” tyylistä, uusien pyhäkköjen muotokielessä ei ollut aivan ilmeisiä kansanomaisen karjalaisen rakentamisen piirteitä. Suoraa mallia vanhoista **tšasounista** komitea ei ottanut. Ennen muuta tämä näyttäisi johtuneen yhtäältä arkkitehti Kyanderin pyrkimyksestä luoda aikalaisarkkitehtuuriin perustunutta muotokieltä ja toisaalta siitä, että kansanomainen Karjalan rajaseutujen rakennuskulttuuri kiinnittyi laajempaan pohjoisvenäläiseen kulttuuriin, vaikkakaan jälkimmäisestä seikasta ei sotienvälisenä aikana käyty keskustelua. Kuitenkin traditionaalinen muotokieli sisälsi mahdollisia ”vieraita” aineksia kuten sipulinmuotoisia kupoleja, joiden käytön komitea oli ehdottomasti torjunut.

Tasapainoilu suomalaisuuden paineiden ja perinteisen karjalaisen hirsirakentamisen välillä sai kiinnostavan käänteen 1930-luvun lopulla Suomussalmen Kuivajärven vienalaiskylän uuden rukoushuoneen suunnittelun myötä. Kylään oli tarkoitus pystyttää Kyanderin piirtämä pyhäkkö. Yleisten rakennusten ylihallitus kuitenkin teetätti, nähtävästi kirkollishallituksen tietämättä, uudet rakennuspiirustukset arkkitehti Kaj Englundilla (1905–1976). Hän käytti mallinaan Korpiselän Ägläjärven tšasounaa, joka 1920- ja 1930-luvuilla otettiin osaksi ihailtua kansallista maisemakuvastoa. Näin ollen valtion

viranomaiset antoivat uudenlaisen toimintamallin, tiettyyn vanhaan karjalaiseen kyläkappeliin perustuvien rakennuspiirustusten käyttämisen. Enää ei ollut tarpeen pohtia, oliko vanhojen kyläkappeliin muotokieli riittävän puhtaasti suomalaista.

Tarkastelin tutkimuksessani myös ”kansallistyylisten” uusien pyhäkköjen interiöörejä. Vaikka kansallistuttamiskomitean tavoitteena oli järjestää suunnittelukilpailuita ja luoda uutta suomalaisortodoksisista muotoilua sekä jopa perustaa kirkkokunnan oma esinevalmistamo, ei suunnitelmia suurimmalta osaltaan pystytty toteuttamaan. Tarve hankkia uusia kirkkoesineitä niin käytössä kuluneiden tilalle kuin uusiinkin pyhäkköihinkin oli kuitenkin ilmeinen, mutta Neuvostoliitosta niitä ei enää ollut ostettavissa. Ongelman ratkaisu kiertyi takavarikoitujen kirkkojen kysymykseen. Kirkkokunta ja valtio kiistelivät pitkän 1920-lukua lakkautettujen kirkkojen mittavasta irtaimistosta, ja kun esineet lopulta todettiin pitkälti yksityishenkilöiden hankinnoiksi ja lahjoituksiksi, ne eivät olleet tulkittavissa Venäjän valtion omaisuudeksi. Siten kirkkokunta sai esineet haltuunsa ja käytettäväksi köyhien seurakuntiansa pyhäköissä. Tästä seurasi, että ulospäin ”suomalaiset” rakennukset eivät yleisesti ottaen sisäpuolelta poikenneetkaan jyrkästi aiemmasta, vaan julkisivu peitti ikään kuin jonkinlaisen kulissin tavoin katseilta runsaan määrän ”vierautta”. Uusien pyhäkköjen interiöörit rakentuivat pitkälti venäläistä alkuperää olleen esineistön varaan.

Pyrin kiinnittämään huomiota myös kansallistamistyötä kohtaan esitettyyn kritiikkiin ja pohdin, edustiko kaikki sotienvälisenä aikana toteutettu ortodoksinen pyhäkkörakentaminen kansallistamistyötä. Löysin yksittäisiä esimerkkejä toisenlaisista tavoitteista ja toteutuksista, kansallistamisen vastapuheesta. Sanallista kritiikkiä kansallistamistyötä vastaan esitettiin etenkin vuoden 1930 kirkolliskokouksessa, ja 1930-luvun loppua kohden uusien pyhäkköjen ilmettä kritisoitiin yhä avoimemmin myös lehdissä. Arkkitehtonista vastapuhetta ja samalla kirkkokunnan sisäisen venäläisen vähemmistön ääntä sotienvälisen ajan arkkitehtuurissa edusti selkeästi ennen muuta Viipurin Ristimäen hautausmaan vuonna 1936 valmistuneen kirkon muotokieli, jonka osoitin kiinnittyvän diasporan Venäjän eurooppalaisiin arkkitehtuurikeskusteluihin. Ristimäen kirkon esimerkki osoittaa, että huolimatta kansallistuttamiskomitean linjan dominoivuudesta ei ”karjalaisuus” ollut täysin särötöntä.

Kritiikistä huolimatta kansallistamisilmiö osoittautui tutkimuksessani ortodoksisen kirkkotoiteen alalla yllättävänkin vahvaksi ja miltei kaikkialle

ulottuvaksi. Kansallistuttamiskomitean toiminta ei ole tulkittavissa pelkästään keskustelunavaukseksi vaan se oli määrätietoista **toteuttamista**. Tiivistetysti sotienvälisen ajan ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin muotokielen muokkaamista voi luonnehtia reformaatioksi, uudelleenmuotoiluksi mutta myös puhdistukseksi.

Yllättävä ja kiinnostava piirre arkkitehtuurikeskustelussa oli retoriikka, jolla kansallistuttamiskomitea pyrki puolustautumaan kritiikiltä. Arkistodokumenteista nousi yksittäisissä tapauksissa esiin keskusteluja, joissa komitean jäsenet perustelivat sangen askeettistakin, usein klassisoivaa muotokieltä ja luterilaisiin esikuviin pohjautuneilta vaikuttaneita ratkaisuja (kuten suunnitelmia penkkirivien sijoittamisesta pyhäkköihin) sillä, että nämä perustuivat bysanttilaisiin esikuviin. **Suomen ortodoksisen kirkon diskurs**sissa nykykreikkalaisen, tällä hetkellä bysanttilaiseksi mielletyn muotokielen ja kirkkotilan ottaminen esikuvaksi on ollut vahvasti esillä vasta vähittäin sotien jälkeen. Nähtävästi kansallistuttamiskomiteassa koettiin, että Bysantti toimi keinona, jonka avulla ortodoksisuutta voitiin tehdä hyväksyttäväksi ja samalla ohittaa venäläisyys. Tutkimuksen näköaloja ajatellen kansallistamisilmion yllättäväkin laaja-alaisuus, miltei kaikenkattavuus vastapuheen olemassaolosta huolimatta, antanee myös aihetta suhtautua sotienjälkeisen ajan ortodoksisen kirkkotaitteen suunnitteluun ja muotokieleen uudella otteella. Osittain toimijat olivat samat sotien jälkeenkin, vaikka esimerkiksi niin kutsutun jälleenrakennuskauden ortodoksisten pyhäkköjen rakentaminen tapahtui uudenaikaisista lähtökohdista eikä yksioikoisen suoraa yhtäläisyysmerkkejä ole syytä vetää.

Hanna Kemppi